

PAWEŁ ZARZYŃSKI¹, ROBERT TOMUSIAK²

**Dwanaście najgrubszych dębów szypułkowych
(*Quercus robur* L.) Polski**

The twelve largest girthed Common Oak trees (*Quercus robur* L.) in Poland

¹ul. K. Jarzábka 20/8, 05-500 Piaseczno, Poland
e-mail: pawel.zarzyński@wp.pl

²Samodzielny Zakład Dendrometrii i Nauki o Produkcyjności Lasu,
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Subdivision of Dendrometry and Forest Productivity, Warsaw University of Life Sciences
ul. Nowoursynowska 159/34, 02-776 Warszawa, Poland

Received: 31 July 2009, Accepted: 12 September 2009

ABSTRACT: Old Common Oaks (*Quercus robur* L.), often connected with myths and legends, are the largest trees occurring in Central Europe. The present paper describes twelve largest girthed specimens of the species growing in Poland. Authors, based on their own measurements and researches, prepared a ranking list of these unique trees and estimated their health condition. Moreover, their exact localizations in Mielno, Bąkowo, Piotrowice, Kadyny, Januszkowice, Zagnańsk, Rogalin, Nogat, Węglówka, Młock, Rudka and Karczmiska were described and most popular facts and stories from their history were given. The largest girthed Common Oak in Poland is “Napoleon” growing in Mielno (1042,5 cm in circumference), the second one is the oak from Bąkowo (1020 cm) and the third – “Chrobry” from Piotrowice. In total in Poland there are three specimens of Common Oaks with trunk circumference of more than 1000 cm, and five more with circumference between 900 and 1000 cm.

Key words: monuments of nature, breast-height diameter, nature conservation

Wstęp

Według aktualnych danych GUS na terenie Polski znajdują się łącznie 35074 pomniki przyrody (stan z dnia 31 XII 2007). Zaliczają się do nich drzewa (rosnące pojedynczo, w grupach lub w alejach), głazy narzutowe, skały, grotty, jaskinie, itp. Wśród nich największą liczbę obiektów (ogółem 33113) stanowią drzewa, w tym okazy indywidualne – 27379, grupy drzew – 4879 oraz zabytkowe aleje – 855. Wśród pozostałych pomników przyrody są głazy narzutowe – 1207, skałki, grotty, jaskinie – 263 oraz inne obiekty – 491 (Bartoszczuk, Domańska 2008). Dane GUS nie określają ogólnej liczby polskich pomnikowych drzew (czyli policzonych egzemplarzy po egzemplarzu okazów, które rosną bądź to samotnie, indywidualnie, bądź w grupach i alejach), ani udziału wśród nich poszczególnych gatunków. Badania przeprowadzone w latach 2000-2001, oparte na dokumentacji zgromadzonej w jednostkach administracji powiatowej, pozwoliły jednak na określenie ich liczby na 104498 (Za-

rzyński 2003a). Wykazały również, że 28% z nich stanowią dęby, w tym głównie *Quercus robur* L. W tamtym okresie, bazując na danych dokumentacyjnych, można było stwierdzić, że na terenie Polski rosły 28194 dęby szypułkowe posiadające status pomników przyrody (Zarzyński 2003b). W latach późniejszych analogicznych badań najprawdopodobniej w naszym kraju nie prowadzono.

Najczęstszym kryterium nadawania pojedynczym drzewom statusu pomnika przyrody są ich wymiary wyrażające się wielkością pierśnicowego obwodu pnia. Według obecnie obowiązujących zasad dla pomnikowego dębu szypułkowego minimalna wielkość tego parametru powinna wynosić 380 cm (Wiśniewski, Gwiazdowicz 2009). Należy jednak wziąć pod uwagę, że dęby tego gatunku należą do najokazalszych drzew występujących naturalnie na terenie Polski. W klimacie Europy Środkowej – według różnych źródeł – (Tomanek 1997, Seneta, Dolatowski 2008) są w stanie osiągać pierśnicowy obwód pnia dochodzący nawet do 1000 i więcej centymetrów. Zatem zróżnicowanie wymiarowe

poszczególnych dębów szypułkowych-pomników przyrody jest ogromne. Jak wynika z dokumentacji z lat 2000-2001 na terenie naszego kraju rosło co najmniej 366 drzew tego gatunku o obwodzie 600-699 cm, 85 drzew o obwodzie 700-799 cm, 20 drzew o obwodzie 800-899 cm i 9 drzew o obwodzie pnia równym 900 cm lub większym (Zarzyński 2004). Ze zrozumiałych względów te ostatnie budzą największe zainteresowanie. Wiele z nich to znane obiekty turystyczne o nieocenionych walorach przyrodniczych, historycznych i kulturowych. Z drugiej jednak strony niektóre z „rekordowych” dębów szypułkowych popadły w niemal całkowite zapomnienie, zaś miejsca, w których rosną, znane są jedynie w ich najbliższej okolicy oraz wąskiemu gronu osób zawodowo związanych z dendrologią.

Rekordowe dęby szypułkowe Polski były wielokrotnie przedstawiane w literaturze naukowej i popularno-naukowej, najczęściej w nawiązaniu do ich wieku (m.in. Fabijanowski 1952, Szymanowski 1956, Pacyniak 1967, 1968, 1992, Maliński, Zatorski 1997), ale z reguły prace te dotyczyły tylko pojedynczych lub nielicznych okazów. Brak było jak dotąd opracowania zbiorczego, przedstawiającego pierwszą dziesiątkę najgrubszych drzew tego gatunku rosnących na terenie Polski, przygotowanego na podstawie badań przeprowadzonych w jednym czasie – tak, aby poszczególne pomiary były porównywalne. Autorzy niniejszej publikacji postawili sobie za zadanie uzupełnienie tej luki. Zaprezentowana lista 12 najokazalszych polskich dębów szypułkowych została sporządzona w oparciu o pomiary przeprowadzone przez nas samych i skonfrontowana z danymi pochodzącymi z innych źródeł. Różnice obwodu pnia pomiędzy poszczególnymi okazami są jednak stosunkowo niewielkie. Ponadto, ze względu na charakter tych obiektów przyrodniczych, mogą się zmieniać w czasie (zarówno *in plus* jak i *in minus*). Tym samym zestawienie to należy traktować nie jak „ranking rekordów”, lecz raczej jako próbę usystematyzowania, uporządkowania oraz przypomnienia o istnieniu tych wspaniałych drzew będących niekwestionowanymi skarbami ojczystej przyrody.

Materiał i metody

Do badań wytypowano okazy dębów szypułkowych rosnących na terenie Polski, których obwody pni na wysokości 1,3 m od ziemi, według dostępnych źródeł, przekraczały 850 cm. Posłużono się przy tym następującymi materiałami:

- wyniki przeglądu dokumentacji pomników przyrody w Polsce przeprowadzonego w latach 2000-2001 (Zarzyński 2004). Według zgromadzonych list pomników przyrody z terenu całego kraju na terenie Polski znajduje się 12 dębów szypułkowych spełniających powyższy warunek
- wyniki konkursu na najgrubsze drzewo Lasów Państwowych i konkursu na najgrubsze drzewo parków narodowych, obu ogłoszonych przez redakcję „Przeglądu Leśniczego” w latach 2001-2002 (Anonim 2002, Kusiak 2002, Kusiak, Węgiel 2002) – łącznie cztery drzewa
- dane z publikacji (Fabijanowski 1952, Szymanowski 1956, Pacyniak 1967, 1968, 1992, 2006, Maliński, Zatorski 1997, Tybur 2002) – ogółem 11 drzew.

Korzystając z powyższych materiałów wyznaczono 16 dębów szypułkowych o obwodzie pnia na wysokości 1,3 m od ziemi równym co najmniej 850 cm. Drzewa te zostały następnie, w latach 2005-2009, poddane szczegółowym pomiarom. Badania objęły:

- miar pierśnicowego obwodu pnia każdego z drzew wykonany zgodnie z zasadami dendrometrii tj. na wysokości 1,3 m mierzonej od najwyższej położonego punktu wokół podstawy pnia prostopadle do jego osi morfologicznej (Grochowski 1973, Bruchwald 1995) – posłużyliśmy się taśmą mierniczą o długości 50 m
- miar obwodu pnia na wys. 0,1 m od najwyższej położonego punktu podstawy pnia (taśma miernicza 50 m)
- określenie wielkości rzutu korony poprzez nakrzyżległy pomiar jej szerokości (taśma miernicza)
- miar wysokości drzew przy użyciu wysokościomierza optycznego Suunto lub wysokościomierza elektronicznego Haglöf Vertex III

Tabela 1. Zestawienie podstawowych parametrów dendrometrycznych dwunastu najgrubszych dębów szypułkowych Polski

Table 1. The main dendrometrical parameters of twelve largest girthed Polish Common Oak trees in Poland

Lp. No.	Obwód na wys. 1,3 m Breast height circumference [cm]	Obwód na wys. 0,1 m Circumference at the height of 0,1 m [cm]	Wysokość Height [m]	Rzut korony Crown's width [m × m]	Stan zdrowotny Health condition	Województwo Province	Miejscowość Locality	Nazwa drzewa Name of the tree	Data inwentaryzacji Date of measuring
1	1042,5	1230	28	24x21	4/5	lubuskie	Mielno	Napoleon	22.07.2007
2	1020	1150	15	23-18	3	kujawsko-pomorskie	Bąkowo	–	24.07.2007
3	1007	1330	26	22x21	2	dołnośląskie	Piotrowice	Chrobry	22.07.2007
4	997	1465	22	21x18	3	warmińsko-mazurskie	Kadyny	Dąb Bażyńskiego	24.08.2007
5	982	1260	18	21,5x16,5	4/5	podkarpackie	Januszkowice	Chrześcijanin	23.07.2009
6	963	1240	33,5	33x33	2/3	świętokrzyskie	Zagnańsk	Bartek	18.10.2008
7	953	1260	20	27x25	3	wielkopolskie	Rogalin	Rus	22.07.2007
8	901	1120	17	14x12	5	kujawsko-pomorskie	Nogat	Chrobry	24.07.2007
9	894	1120	25,5	20,5x18	3/4	podkarpackie	Węglówka	Poganin	23.07.2009
10	893	1340	30	32x27	1/2	mazowieckie	Młock	Uparty Mazur	02.07.2008
11	882	1080	22,5	15x15	4	podkarpackie	Rudka	–	19.07.2005
12	880	995	26	31x24	3	lubelskie	Karczmiska I	Władek z Zagrzęby	23.07.2009

Ponadto dokonano oceny stanu zdrowotnego drzew według pięciostopniowej skali opracowanej przez Pacyniaka i Smólskiego (1973), gdzie: 1 – oznacza drzewo całkowicie zdrowe, bez żadnych ubytków i obecności szkodników; 2 – drzewa z częściowo obumierającymi cieńszymi gałęziami w wierzchołkowych partiach korony, z obecnością szkodników występujących w nieznacznym stopniu (pojedyncze egzemplarze); 3 – drzewa, które mają koronę i kłodę w 50% obumarłe oraz są w znacznym stopniu zaatakowane przez szkodniki; 4 – drzewa z koroną i kłodą obumarłą w 70% oraz ze znacznymi ubytkami tkanki drzewnej; 5 – drzewa mające koronę i kłodę obumarłe w ponad 70%, z licznymi dziuplami, w tym także drzewa martwe (Uwaga! Drzew martwych nie uwzględniliśmy).

Wyniki i opisy drzew

Wyniki pomiarów 12 najokazalszych pod względem obwodu pierśnicowego drzew zostały przedstawione w tabeli 1. Poniżej prezentujemy opisy poszczególnych dębów wraz z przedstawieniem ich lokalizacji, aktualnego stanu zdrowotnego oraz związanych z nimi ciekawostek historycznych.

1. Dąb „Napoleon” z miejscowości Mielno w gminie Zabór w województwie lubuskim (ryc. 1) – obwód pierśnicowy 1042,5 cm. Najgrubszy dąb szypułkowy na terenie Polski. Rośnie na stromej nadodrzańskiej skarpie. Zgodnie z przyjętymi normami obwód pnia zmierzono na wys. 1,3 od najwyższego punktu podłoża dookoła pnia. Gdyby jednak wytyczyć 1,3 m od centralnego punktu pnia, jego obwód na tej wysokości liczyłby aż 1137 cm.

To ogromne drzewo stanowiło ciekawostkę przyrodniczą na długo przed II wojną światową. Znajdowało się wówczas na liście 78 pomników przyrody powiatu zielonogórskiego. W 1920 r. księżna Hermina von Schonaich-Carolath nadała mu imię profesora Theodora Schubego – niemieckiego prekursora ochrony przyrody. Obecna nazwa drzewa wzięła się z przekazu, według którego podczas nieudanej kampanii rosyjskiej (1812) w cieniu jego majestatycznych konarów wypoczywał po przeprawie przez Odrę Napoleon Bonaparte.

Stan zdrowotny „Napoleona” jest zły. Przyczynił się do tego nie tylko jego zaawansowany wiek (oceniany ostrożnie na 650-700 lat) ale również pożar, który częściowo zniszczył drzewo w 2004 r. Pień dębu jest niemal zupełnie wypróchniały, częściowo pozbawiony kory, a wzdłuż całej jego długości ciągnie się potężny ubytek kominowy. U jego nasady znajduje się olbrzymia dziupla. Silnie zredukowana korona jest tylko częściowo żywa. Widoczne są liczne ślady żerowania owadów i uszkodzenia spowodowane przez grzyby. Teren wokół drzewa jest uprzątnięty, zaś sam pomnik przyrody otoczony ogrodzeniem oraz opatrzony tablicami informacyjnymi.

LOKALIZACJA: woj. lubuskie, powiat zielonogórski, gmina Zabór, miejscowość Mielno. Aby dotrzeć do dębu „Napoleon”, należy iść dobrze oznakowanym czerwonym szlakiem turystycznym. Za urzędem gminy skręca on w lewo. Po ominięciu po prawej stronie stawu, za mostkiem należy ponownie skręcić w lewo. Po przebyciu około 2,5 kilometra (cały czas prosto, mija się kilka skrzyżowań

Ryc. 1. „Napoleon” z Mielna – najgrubszy dąb Polski (1042,5 cm) (fot. P. Zarzyński)

Fig. 1. „Napoleon” from Mielno – the largest girthed oak of Poland (1042,5 cm) (phot. by P. Zarzyński)

z drogami leśnymi) dochodzimy do ścieżki prowadzącej do drzewa. Idziemy najpierw wąwozem w dół, a następnie w lewo.

2. Dąb z Bąkowa w województwie kujawsko-pomorskim (ryc. 2) – obwód pierśnicowy 1020 cm. Drugi pod względem grubości dębów szypułkowych w Polsce. Rośnie nieopodal drogi wśród pól uprawnych, na równinie. Odznacza się charakterystycznym, beczkowatym pniem pokrytym licznymi naroślami i guzami. Pień jest złamany, koronę drzewa stanowi kilka olbrzymich, dobrze jeszcze ulistnionych konarów. Szacunkowy wiek tego dębu określa się na około 720 lat (Pacyniak 1992). Mimo wyjątkowych rozmiarów drzewo to jest niemal całkowicie nieznane (w przeciwieństwie do innych olbrzymich dębów nie posiada nawet nazwy).

Stan zdrowotny drzewa pozostawia wiele do życzenia – na pniu widoczne są liczne uszkodzenia spowodowane przez owady i grzyby pasożytnicze, a także spękania wymagające szybkiej interwencji konserwatorskiej. Wnętrze pnia jest całkowicie puste – dawniej wypełniała je plomba wykonana z betonu i cegieł, której resztki należałoby jak najszybciej usunąć.

LOKALIZACJA: woj. kujawsko-pomorskie, powiat świecki, gmina Warlubie, miejscowość Bąkowo. Drzewo znajduje się przy skrzyżowaniu drogi prowadzącej z Bzowa

Ryc. 2. Dąb z Bąkowa – drugi pod względem grubości dąb Polski (1020 cm) (fot. R. Tomusiak)

Fig. 2. The oak from Bąkowo – the second largest girthed oak of Poland (1020 cm) (phot. by R. Tomusiak)

do Bąkowa z drogą Warlubie-Pięcmorgi, nieopodal domu dziecka.

3. Dąb „Chrobry” z Piotrowic koło Szprotawy w województwie dolnośląskim (ryc. 3) – obwód pierśnicowy 1007 cm. Trzeci pod względem grubości dąb szypułkowy w Polsce. Jego wiek wynosi około 750 lat (Pacyniak 1992), co czyni go najstarszym drzewem liściastym Polski. Rośnie na leśnej polanie na krawędzi niewielkiego pagórka. Jego pień posiada charakterystyczny napływ korzeniowy sprawiający, iż przypomina nogę słonia.

Nazwa dębu pochodzi od przydomku pierwszego polskiego króla – Bolesława Chrobrego. Według legendy pod tym dębem (a może raczej w tym miejscu?!) miał on spotkać się z przyjaźnie do niego nastawionym niemieckim cesarzem Ottonem III w 1000 r. (w rzeczywistości „Chrobrego” w tym czasie jeszcze nie było).

„Chrobry” odznacza się stosunkowo dobrym stanem zdrowotnym. Ma imponującą, pokrytą gęstym listowiem koronę i stosunkowo dobrze zachowany pień. W 2004 r. podczas pielgrzymki leśników do Watykanu zawieziono żołądźcie pochodzące z tego drzewa. Z poświęconych przez papieża Jana Pawła II żołądźci w szkółce leśnej w Rudach Raciborskich otrzymano około 500 sadzonek uroczyscie sadzonych później w wielu miejscach kraju jako „dęby papieskie”.

LOKALIZACJA: woj. dolnośląskie, powiat polkowicki, gmina Przemków, miejscowość Piotrowice. Dąb rośnie

Ryc. 3. „Chrobry” z Piotrowic – trzeci pod względem grubości dąb Polski (1007 cm) (fot. by R. Tomusiak)

Fig. 3. „Chrobry” from Piotrowice – the third largest girthed oak of Poland (1007 cm) (phot. by R. Tomusiak)

w rezerwacie „Buczyna Szprotawska” w Borach Dolnośląskich w miejscowości Piotrowice przy wjeździe do wsi, dośście wskazują tablice informacyjne.

4. Dąb Bażyńskiego z Kadyn w województwie warmińsko-mazurskim (ryc. 4) – obwód pierśnicowy 997 cm. Wiek szacowany na około 710 lat (Pacyniak 1992). Rośnie w pobliżu bramy do dawnego majątku dworskiego.

Nazwa dębu pochodzi od osoby Jana Bażyńskiego (Bażeńskiego; 1390-1459) rycerza, niegdyśszego właściciela tych ziem, obrońcy ludności Prus przed uciskiem ze strony Zakonu Krzyżackiego. Drzewo to było znane i stanowiło atrakcję turystyczną już w XIX w. Jeden z ówczesnych właścicieli Kadyn, Artur Brikner, stwierdził doświadczalnie, że w dziupli jego pnia może pomieścić się 11 żołnierzy. Co ciekawe, wypróchniałe wnętrze tego dębu bywało wykorzystywane w nietypowy sposób: jeszcze za czasów pruskich znajdował się w nim podobno mały kantor, zaś w pierwszych dziesięcioleciach XX w. pijalnia piwa, przy czym trunek rozlewano z beczek stojących we wnętrzu dziupli (sceny te zostały uwiecznione na pochodzących z tamtego okresu pocztówkach).

Stan zdrowotny dębu jest zadowalający. Zapewne w dużej mierze przyczyniły się do tego regularne zabiegi konserwatorskie chroniące poważnie już zniszczony pień przed dalszym rozpadem. Korona drzewa pozostaje gęsta i stosunkowo duża. Otoczenie słynnego dębu jest starannie

Ryc. 4. Dąb Bażyńskiego z Kadyny (997 cm) (fot. by P. Zarzyński)
Fig. 4. The „Bażyński” oak from Kadyny (997 cm) (phot. by P. Zarzyński)

utrzymane; stoją tam tablice informacyjne oraz ławki dla turystów.

LOKALIZACJA: woj. warmińsko-mazurskie, powiat elbląski, gmina Tolkmisko, miejscowość Kadyny. Dąb rośnie na skraju miejscowości, przy drodze.

5. Dąb „Chrześcijanin” z Januszkowic w województwie podkarpackim (ryc. 5) – obwód pierśnicowy 982 cm. Rośnie nieopodal parku podworskiego otaczającego zrujnowany dworek z przełomu XIX i XX w. Mimo imponujących rozmiarów jest stosunkowo mało znany i interesują się nim jedynie miłośnicy przyrodniczych ciekawostek.

Drzewo to nazwano „Chrześcijaninem” na znak, że może być rówieśnikiem chrztu Polski (966 r.). W rzeczywistości liczy sobie około 635 lat (Pacyniak 1992). Miejscowa ludność wiąże drzewo ze znanymi postaciami historycznymi. Według legendy w jego cieniu miała odpoczywać królowa Jadwiga podczas swej podróży na Węgry (w rzeczywistości drzewa tego wówczas jeszcze prawdopodobnie nie było lub liczyło nie więcej niż kilkadziesiąt lat).

Co ciekawe, jeszcze przed kilku laty pierśnicowy obwód pnia „Chrześcijanina” był znacznie większy niż obecnie, w 2002 r. miał wynosić 1042 cm (Tybur 2002). Trzy lata później – według naszych własnych pomiarów – 1005 cm (Zarzyński, Tomusiak 2009b), zaś w 2009 r. – już tylko 982 cm. Za zmniejszanie się tego parametru odpowiada

Ryc. 5. Dąb „Chrześcijanin” z Januszkowic (982 cm)
(fot. by R. Tomusiak)
Fig. 5. „The Christian” oak from Januszkowice (982 cm)
(phot. by R. Tomusiak)

ogromna dziupla zajmująca znaczną część obwodu u nasady drzewa. Stopniowe wykruszanie się jej krawędzi sprawia, że drzewo „staje się” coraz cieńsze.

Stan zdrowotny „Chrześcijanina” nie jest dobry. Poza wspomnianymi ogromnymi ubytkami masy drzewnej u nasady i we wnętrzu pnia silnie zredukowana jest i korona – bardzo wąska, o wielu odłamanych konarach, co świadczy o postępującym procesie zamierania. Powierzchnia pnia na znacznej swej części pokryta jest grubą warstwą mchów i porostów, co nadaje drzewu szczególnie sędziwy i malowniczy wygląd.

LOKALIZACJA: woj. podkarpackie, powiat dębicki, gmina Brzostek, miejscowość Januszkowice. Dąb znajduje się w odległości około 500 m od kościoła, przy bocznej drodze (około 100-200 m od głównej drogi).

6. Dąb „Bartek” z Zagnańska w województwie świętokrzyskim (ryc. 6) – obwód pierśnicowy 963 cm. Najstłyniejsze drzewo Polski, jeden z symboli krajowej ochrony przyrody i sztandarowy pomnik przyrody naszych ziem. Rośnie na przydrożnej polanie nieopodal skarpy. Wiek: około 680 lat (Pacyniak 1992).

Drzewo to było sławne już na początku XIX w., jednak największą popularność zdobyło po 1934 r. dzięki akcji zainicjowanej przez Władysława Szafera, a mającej na celu wyszukanie najokazalszych, „rekordowych” drzew rosnących na ziemiach ówczesnej Polski (Anonim 1934); dąb

Ryc. 6. Dąb „Bartek” z Zagnańska (963 cm) (fot. by P. Zarzyński)
 Fig. 6. „Bartek” – the oak from Zagnańsk (963 cm) (phot. by P. Zarzyński)

dąb z Zagnańska okazał się wtedy „rekordzistą” niemal we wszystkich kategoriach. W 1954 r. uznano go za pomnik przyrody. Bardzo szybko stał się symbolem regionu, chlubą swojej miejscowości (znajduje się w jej herbie) oraz celem wycieczek.

„Bartek” może poszczycić się długą historią, w której brak wydarzeń dramatycznych zarówno dla samego drzewa, jak i ludzi. Na jego pniu umieszczono dwa żeliwne krucyfiksy. Przypuszcza się, że starszy z nich, pochodzący z 1853 r., ma upamiętniać szalejącą wówczas w okolicy epidemię cholery. Drugi stanowi hołd dla Polaków, którzy oddali swe życie w walce za kraj w czasach zaborów. Według tutejszych przekazów na konarach „Bartka” powieszono w 1863 r. dwóch powstańców. W 1906 r., podczas zamieszek, podpalono budynki gospodarcze znajdujące się tuż obok siedziby nadleśnictwa Samsonów. Pożar bardzo poważnie uszkodził sędziwe drzewo, powodując powstanie od wschodniej strony pnia rozległej martwicy, co dało początek dziupli. W latach późniejszych drzewo wielokrotnie ucierpiało od wichur i piorunów. To właśnie piorun poważnie uszkodził pień i wywołał kolejny pożar w 1991 r.

„Bartka” tradycyjnie wiąże się też z licznymi postaciami historycznymi, a w szczególności z dawnymi władcami Polski. Pod jego rozłożystymi konarami miał odprawiać sądy Kazimierz Wielki, a odpoczywać mieli powracający spod Grunwaldu Władysław Jagiełło oraz Jan III Sobieski, gdy ciągnął do Warszawy po zwycięskiej odsieczy wiedeńskiej (Starz 2005).

Stan zdrowotny „Bartka” jest zadowalający – w dużej mierze dzięki licznym zabiegom konserwatorskim, jakim go pod-

dawano. Zagrożone złamaniem rozłożyste konary podparte są nowoczesnymi, „pracującymi” podporami teleskopowymi. Na pniu dębu zamontowano również piorunochron. Obecnie pilnej konserwacji wymaga najpotężniejszy konar drzewa, który, mimo podparcia, coraz bardziej pęka u nasady.

LOKALIZACJA: woj. świętokrzyskie, powiat kielecki, gmina Zagnańsk, miejscowość Zagnańsk. Dąb rośnie przy szosie, po przeciwnej stronie jest obszerny parking.

7. Dąb „Rus” z Rogalina z województwa wielkopolskiego (ryc. 7) – obwód pierśnicowy 953 cm. Rośnie przy drodze biegnącej przez Rogalin, w parku dworskim otaczającym osiemnastowieczny klasycystyczny pałac. Obok niego znajdują się dwa inne olbrzymie dęby, „Lech” i „Czech” (ten ostatni niestety już martwy); tworzą razem najsłynniejszą grupę pomnikowych drzew Polski. „Rus” wyróżnia się charakterystycznie skręconym pniem zakończonym masywną koroną, z malowniczo barwną korą, pokrytą porostami. Z boku – ogromna dziupla. Wiek drzewa szacuje się na 634 lata (Pacyniak 1992).

Dostojne imiona sędziwych dębów nawiązują do legendy o trzech braciach, którzy przed wiekami mieli dać początek trzem narodom słowiańskim (Lech ujrzawszy w okolicy białego orła, zachwycony jego majestatyczną urodą, miał założyć Gniezno, późniejszą pierwszą stolicę Polski). Imiona dębów mają oczywiście podkreślać ich sędziwy wiek sugerując, że mogły one rosnać już w przedhistorycznych czasach. Istotnie, dawniej przypuszczano, że mogą liczyć nawet 1000 lat.

Stan zdrowotny „Rusa” nie jest dobry; poza widocznymi uszkodzeniami pnia obumarła już część jego korony.

Ryc. 7. Dąb „Rus” z Rogalina (953 cm) (fot. by P. Zarzyński)
 Fig. 7. „Rus” – the oak from Rogalin (953 cm) (phot. by P. Zarzyński)

Pierwsze oznaki pogarszania się kondycji zdrowotnej trójki sędziwych dębów zauważono już dawno temu i, przypuszczalnie, tylko dzięki starannej opiece i pieczołowicie wykonywanym zabiegom konserwatorskim udało się uchronić je przed zagładą. Wśród przyczyn zamierania tych drzew już przed ćwierćwieczem wymieniano wiele czynników, m. in. stopowienie Wielkopolski na skutek pogłębiającego się deficytu wody spowodowanego występowaniem dłuższych okresów suszy. Co ciekawe, do uszkodzenia zabytkowych drzew przyczynia się również okazały chrząszcz z rodziny kózkowatych – kozioróg dębosz (*Cerambyx cerdo* L.), który, ze względu na rzadkość występowania, objęty został w Polsce całkowitą ochroną gatunkową. Mamy więc tutaj do czynienia z paradoksem: chronione obiekty przyrodnicze niszczy także chroniony – gatunek owada.

LOKALIZACJA: woj. wielkopolskie, powiat poznański, gmina Mosina, miejscowość Rogalin. Dąb rośnie 300 m na zachód od pałacu.

8. Dąb „Chrobry” z miejscowości Nogat w województwie kujawsko-pomorskim (ryc. 8) – obwód pierśnicowy 901 cm. Rośnie w centrum wsi, поблизу klasycystycznego dworku z przełomu XVIII i XIX w., u podnóża wzgórza, nad brzegiem niewielkiego, malowniczego jeziora Nogat. Mimo okazałych rozmiarów jest niemal zupełnie nieznan.

Stan zdrowotny drzewa jest bardzo zły, w zasadzie można przyjąć, iż znajduje się ono w fazie zamierania, choć ma jeszcze ulistnione konary (stan z 24 lipca 2007). Górna

Ryc. 8. Dąb „Chrobry” z Nogatu (901 cm) (fot. by R. Tomusiak)
 Fig. 8. „Chrobry” – the oak from Nogat (901 cm) (phot. by R. Tomusiak)

Ryc. 9. Dąb „Poganim” z Węglówki (894 cm) (fot. by P. Zarzyński)
 Fig. 9. „The Pagan” – oak from Węglówka (894 cm) (phot. by P. Zarzyński)

część w większości martwego już pnia została wyłamana przez wiatr. Wnętrze ocalałego kikuta jest całkowicie wypróchniałe i tworzy otwarty komin ciągnący się wzdłuż całej długości pnia. Z boku widnieje stosunkowo wąska, niewielka dziupla. Drewno na znacznej części obwodu pnia jest bardzo silnie rozłożone przez grzyby (w zasadzie jest to już mursz drzewny). U podstawy pnia autorzy zaobserwowali wyjątkowo okazałe owocniki chronionego gatunku grzyba – ozorka dębowego (*Fistulina hepatica* (Schaeff.) With.) – jednego z niszczycieli drewna wiekowego drzewa. Widać ślady po wielu szkodnikach owadziach. Korona drzewa zachowała się tylko w stanie szczątkowym, w postaci kilku niewielkich, żywych konarów pokrytych nielicznymi już i drobnymi liśćmi. Pozostałe gałęzie są niestety martwe. W celu ratowania tego wspianego drzewa należałoby jak najszybciej objąć je intensywnymi pracami konserwatorskimi, które, być może, byłyby w stanie przedłużyć mu życie.

LOKALIZACJA: woj. kujawsko-pomorskie, powiat grudziązki, gmina Łasin, miejscowość Nogat.

9. Dąb „Poganim” z Węglówki w województwie podkarpackim (ryc. 9) – obwód pierśnicowy 894 cm. Rośnie w pobliżu kościoła parafialnego na brzegu niewielkiego potoku. Teren wokół drzewa jest starannie utrzymany, zaś samo drzewo opatrzone tablicami informacyjnymi.

Nazwa dębu sugeruje, że mógł on wyrosnąć jeszcze w czasach pogańskich, a więc przed 966 r. W rzeczywistości jego wiek wynosi prawdopodobnie około 630 lat (Pacyniak 1992).

Stan zdrowotny „Poganima” nie jest dobry, choć na pierwszy rzut oka drzewo wydaje się stosunkowo zdrowe. Jednak wewnątrz jego pnia jest niemal w całości wypróchniałe (rozległy ubytek kominowy). Dziuple zamaskowano kawałkami pomalowanej na kolor kory blachy. Największy niepokój budzą jednak stosunkowo niewielkie rozmiary korony, co świadczy o zaawansowanym procesie zamierania.

LOKALIZACJA: woj. podkarpackie, powiat krośnieński, gmina Korczyna, miejscowość Węglówka.

Ryc. 10. Dąb „Uparty Mazur” z Młocka (893 cm) (fot. by P. Zarzyński)
 Fig. 10. „The Stubborn Mazurian” – oak from Młock (893 cm) (phot. by P. Zarzyński)

10. Dąb „Uparty Mazur” z Młocka w województwie mazowieckim (ryc. 10) – obwód pierśnicowy 893 cm. Rośnie przy drodze na skraju pola, około 20 m od szosy, z trzech stron otoczony gruntami ornymi – od czwartej sąsiaduje z niewielkim lasem. Drzewo to jest stosunkowo mało znane.

Stan zdrowotny drzewa jest stosunkowo dobry. Na pniu widoczne są ślady po zabiegach konserwatorskich, które polegały na usunięciu kilku uschniętych czy może złamanych konarów. Wnętrze pnia jest częściowo wypróchniałe – widoczne są trzy otwory prowadzące do rozległej dziupli. Są one stosunkowo niewielkie (około 50×30 cm) i w celu zabezpieczenia przed dalszym rozkładem wypełniono je przed laty plombą betonową.

LOKALIZACJA: woj. mazowieckie, powiat ciechanowski, gmina Ojrzeń, miejscowość Młock. Dąb rośnie tuż za tablicą z napisem „Młock”.

11. Dąb z Rudki w województwie podkarpackim (ryc. 11) – obwód pierśnicowy 882 cm. Rośnie w pobliżu małej, zabytkowej drewnianej cerkwi z XVII wieku. Świątynia ta przestała pełnić swe funkcje w 1924 r., gdy wybudowano obok cerkiew murowaną. Stara cerkiew jest jednym z najcenniejszych zabytków drewnianej architektury sakralnej

Ryc. 11. Dąb z Rudki (882 cm) (fot. by R. Tomusiak)
Fig. 11. The oak from Rudka (882 cm) (phot. by R. Tomusiak)

na terenie południowo-wschodniej Polski. Mimo to rosnące obok drzewo jest mało znane.

Stan zdrowotny dębu budzi poważne obawy. Dolna część pnia do wysokości około 10 m jest całkowicie wypróchniała, ciągnie się w niej rozległy ubytek kominowy. W celu zabezpieczenia drzewa przed złamaniem przed laty zainstalowano w jego wnętrzu pręty wzmacniające mające za zadanie poprawienie statyki drzewa i uchronienie go przed złamaniem. Wzdłuż pnia drzewa na korze widnieje wyraźna blizna w kształcie listwy świadcząca, że drzewo ucierpiało od uderzenia pioruna. Najpoważniejsze obawy budzi jednak stan korony pomnikowego dębu – jest ona silnie zredukowana i ścieśniona, w zasadzie tworzą ją już tylko dwa, na szczęście dość dobrze jeszcze ulistnione konary.

LOKALIZACJA: woj. podkarpackie, powiat przeworski, gmina Sieniawa, miejscowość Rudka. Dąb rośnie przy dużym zakręcie tuż przed mostem na rzece, obok cerkwi.

12. Dąb „Władek z Zagrzęby” z Karczmisk Pierwszych w województwie lubelskim (ryc. 12) – obwód pierśnicowy 880 cm. Rośnie na dość stromej skarpie na skraju drogi. Jego pień rozwidla się na wysokości około 2,5 m na dwa potężne konary.

Ryc. 12. Dąb „Władek z Zagrzęby” z Karczmisk I (880 cm)
(fot. by P. Zarzyński)

Fig. 12. „Władek from Zagrzębie” – the oak from Karczmiska I (880 cm)
(phot. by P. Zarzyński)

Drzewo to jest mało znane. Jego nazwa wzięła się z konkursu rozpisanego przez „Dziennik Wschodni”. Jej pierwszy członek ma sugerować, że drzewo to wyrosło za czasów panowania króla Władysława Łokietka (żył w latach 1260-1333, król Polski od 1320 r.), drugi zaś pochodzi od nazwy „Zagrębie”, którą nosiła dawniej ta właśnie część wsi, gdzie rośnie dąb.

Stan zdrowotny „Władka z Zagrzęby” jest zadowalający, choć dolna część jego pnia jest w znacznym stopniu wypróchniała. Drzewo ma szeroką, rozbudowaną i dobrze ulistnioną koronę.

LOKALIZACJA: woj. lubelskie, powiat opolski, gmina Karczmiska, miejscowość Karczmiska I. Dąb rośnie w odległości około 1,5 km od wsi, po lewej stronie drogi biegnącej od mostka we wsi.

W Polsce mamy jeszcze co najmniej kilka wyjątkowo okazałych dębów szypułkowych, choć o nieco mniejszym obwodzie pni. Są to m. in.: „Bolko” z Hniszowa (obwód pierśnicowy 859 cm), „Mieszko” z Warszawy (842 cm) czy „Chrobry” z Białostrzegów (według przyjętej metody pomiaru jego obwód ma zaledwie 741 cm, ale drzewo to rośnie na stoku wyjątkowo stromego pagórka i w rzeczywistości jest dużo potężniejsze). Ponadto, na podstawie dostępnej dokumentacji, można wymienić około 150 drzew tego gatunku o obwodzie w granicach 700-850 cm. Nie jest wykluczone, że wśród nich znalazłoby się kilka okazów, które przekroczyły 850, a może nawet 900 cm obwodu, jednak weryfikacja tego przypuszczenia wymagałaby przeprowadzenia dalszych badań terenowych.

Podsumowanie

Wyniki zaprezentowane w niniejszej pracy zostały oparte na własnych pomiarach i mogą różnić się, niekiedy w znaczący sposób, od danych opublikowanych w innych źródłach. Przyczyn powstawania wspomnianych różnic może być wiele. Przede wszystkim drzewa – jako organizmy żywe – w naturalny sposób zmieniają swoje wymiary, w tym również obwód pierśnicowy. W przypadku osobników o pełnym pniu i w dobrej kondycji zdrowotnej parametr ten powiększa się z roku na rok wraz z kolejnymi przyrostami pnia na grubość. Jako przykład wymienić można dąb „Bartek”, którego obwód w 1829 r. wynosił 792 cm, w 1920 r. – 832 cm, w 1959 r. – 890 cm (za: Pacyniak 1992), zaś obecnie – 963 cm. W przypadku młodszych drzew proces przyrostu pnia na grubość bywa jeszcze szybszy – wspomniany dąb „Bolko” z Hniszowa, według znajdującej się przy nim tablicy informacyjnej, w 1941 r. liczył sobie 700 cm obwodu, obecnie zaś (według naszych pomiarów) – 859 cm. Tym samym w ciągu 68 lat powiększył swój obwód o 159 cm.

W przypadku sędziwych drzew będących już w fazie zamierania może z kolei wystąpić zjawisko odwrotne, będące wynikiem odpadania kory z pnia oraz powiększania się ubytków tkanki drzewnej (powstawania dziupli). Przykładem jest dąb „Chrobry” z Nogatu, który jeszcze przed kilkudziesięciu laty legitymował się obwodem pierśnicowym 943 cm (Pacyniak 1992), obecnie zaś wartość ta wynosi tylko 901 cm. Z tych samych powodów opisywany wyżej

„Chrześcijanin” w ciągu zaledwie 7 lat utracił aż 60 cm obwodu (Tybur 2002, Zarzyński, Tomusiak 2009b).

Różne wielkości pierśnicowego obwodu pnia podawane w literaturze dla tego samego drzewa mogą wynikać nie tylko z faktycznych zmian grubości jego pnia, ale również z różnic w metodzie pomiaru, a przede wszystkim – wysokości (od poziomu gruntu), na której jest on dokonywany. Autorzy niniejszej pracy – zgodnie z przyjętymi w dendrometrii zasadami – wyznaczali wysokość pomiaru pierśnicowego obwodu pnia **zawsze na poziomie 1,3 m od najwyższej położonego punktu na styku pnia z powierzchnią gruntu**. Tymczasem pomnikowe dęby bardzo często rosną na zboczach skarp lub pagórków (spośród wymienionych w tej pracy m. in. „Napoleon”, „Chrobry” z Nogatu, „Władek z Zagrzęby”). Wyznaczenie różnych poziomów dla pomiaru obwodu pnia powoduje w takich przypadkach znaczące różnice uzyskanych wyników. Jako przykład może posłużyć dąb „Chrobry” z miejscowości Białostrzegi w województwie mazowieckim. Drzewo to rośnie na zboczu tak stromego pagórka, że wielkości obwodu pierśnicowego mierzonego na wysokościach wyznaczonych od najniższego i od najwyższego punktu podstawy wynoszą odpowiednio 1040 i 741 cm, a więc różnica sięga niemal 300 cm (Zarzyński, Tomusiak 2009a). Między innymi z tego samego powodu obwód najgrubszego skądinąd w Polsce dębu – „Napoleona” – bywa często znacznie zawyżany, niekiedy nawet do wartości powyżej 1100 cm.

W tym miejscu należy jeszcze wspomnieć, że „Napoleon” jako najgrubszy dąb w Polsce bywa niekiedy przedstawiany również jako najgrubsze polskie drzewo. Według przyjętej metody pomiarów okazalsza od niego jest jednak lipa drobnolistna rosnąca tuż przy kościele parafialnym w miejscowości Cielętniki (woj. śląskie). Pierśnicowy obwód jej pnia wynosi bowiem 1105 cm (Zarzyński, Tomusiak 2008).

Wyjątkowo okazałe pomnikowe drzewa, a szczególnie dęby, bywają bardzo często mierzone zarówno przez naukowców jak i przez turystów-pasjonatów przyrody. Autorzy niniejszej pracy nie uzurpują sobie bynajmniej prawa do nieomyślności: zaprezentowana lista najgrubszych drzew została sporządzona na podstawie rzetelnie przeprowadzonych badań, ale nie jest wykluczone, że – z uwagi na charakter mierzonych obiektów – bardzo szybko ulegnie ona dezaktualizacji. Dlatego konieczne są dalsze badania – również szerszej grupy drzew uznawanych dotąd za mniejsze. Obok wartości poznawczych i ochroniarskich prace te mogą przyczynić się również do popularyzacji oraz zwiększenia zainteresowania wyjątkowymi pomnikami przyrody jakimi są stare drzewa.

Literatura

- ANONIM, 1934. Wiadomości z ochrony przyrody. Sylwan 7-8: 253-254.
- ANONIM, 2002. Rozstrzygnięcie „Konkursu na najgrubsze drzewo Lasów Państwowych u progu XXI w”. Przegląd Leśniczy 3: 4-29.
- BARTOSZCZUK P., DOMAŃSKA W. (red.), 2008. Ochrona środowiska 2008. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.

- BRUCHWALD A., 1995. Dendrometria. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- FABIJANOWSKI J., 1952. Wiek naszych drzew parkowych i leśnych. *Chrońmy Przyrodę Ojczyzn* 5: 31-36.
- GROCHOWSKI J., 1973. Dendrometria. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- KUSIAK W., 2002. Najgrubsze drzewa Lasów Państwowych – poznane. *Przegląd Leśniczy* 4: 8-11.
- KUSIAK W., WĘGIEL A., 2002. Najgrubsze drzewa polskich parków narodowych. *Przegląd Leśniczy* 9: 12-14.
- MALIŃSKI T., ZATORSKI J., 1997. Najgrubsze dęby w Polsce. *Rocznik Dendrologiczny* 45: 127-138.
- PACYNIAK C., 1967. Wiek najokazalszych drzew rosnących w Polsce. *Sylwan* 6-7: 155-161.
- PACYNIAK C., 1968. Najstarsze drzewa w Polsce. *Wszechświat* 2: 29-32.
- PACYNIAK C., 1992. Najstarsze drzewa w Polsce. Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
- PACYNIAK C., 2006. Wiek najstarszych i niektórych pomnikowych dębów w Polsce. W: Dęby. Boratyński A. (red.). Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań-Kórnik: 850-876.
- PACYNIAK C., SMÓLSKI S., 1973. Drzewa godne uznania za pomniki przyrody oraz stan dotychczasowej ochrony drzew pomnikowych w Polsce. *Rocznik Akademii Rolniczej w Poznaniu* 67: 41-66.
- SENETA W., DOLATOWSKI J., 2008. Dendrologia, wyd. 4. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- STARZ M., 2005. Dąb Bartek. Zagnańsk i okolice. Wydawnictwo „JP”, Kielce.
- SZYMANOWSKI T., 1956. Czy są w Polsce drzewa tysiącletnie? *Rocznik Dendrologiczny* 11: 383-394.
- TOMANEK J., 1997. Botanika leśna. PWRiL, Warszawa.
- TYBUR D., 2002. Napoleon czy Chrześcijanin? *Las Polski* 8: 30.
- WIŚNIEWSKI J., GWIAZDOWICZ D. J., 2009. Ochrona przyrody. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań.
- ZARZYŃSKI P., 2003a. Stan liczbowy pomników przyrody w Polsce. *Wszechświat* 104: 187-190.
- ZARZYŃSKI P., 2003b. Liczba pomnikowych dębów i lip w Polsce. *Rocznik Dendrologiczny* 51: 57-64.
- ZARZYŃSKI P., 2004. Ograniczanie rozwoju zgnilizn drewna dębów i lip za pomocą iniekcji fungicydami systemicznymi. Katedra Ochrony Lasu i Ekologii Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Rkps, Biblioteka Główna SGGW.
- ZARZYŃSKI P., TOMUSIAK R., 2008. Najgrubsze drzewo Polski — lipa z Cielętnik. *Wszechświat* 109: 299-300.
- ZARZYŃSKI P., TOMUSIAK R., 2009a. Dąb „Chrobry” z Białobrzegów. *Las Polski* 6: 25.
- ZARZYŃSKI P., TOMUSIAK R., 2009b. Dąb „Chrześcijanin” z Januszkowic. *Las Polski* 8: 23.